

- Om utopien i Baumans og Blochs samfundstænkning

IKKE-ENDNU

*“Hvor faren er,
vokser også afhjælpelsen frem”*

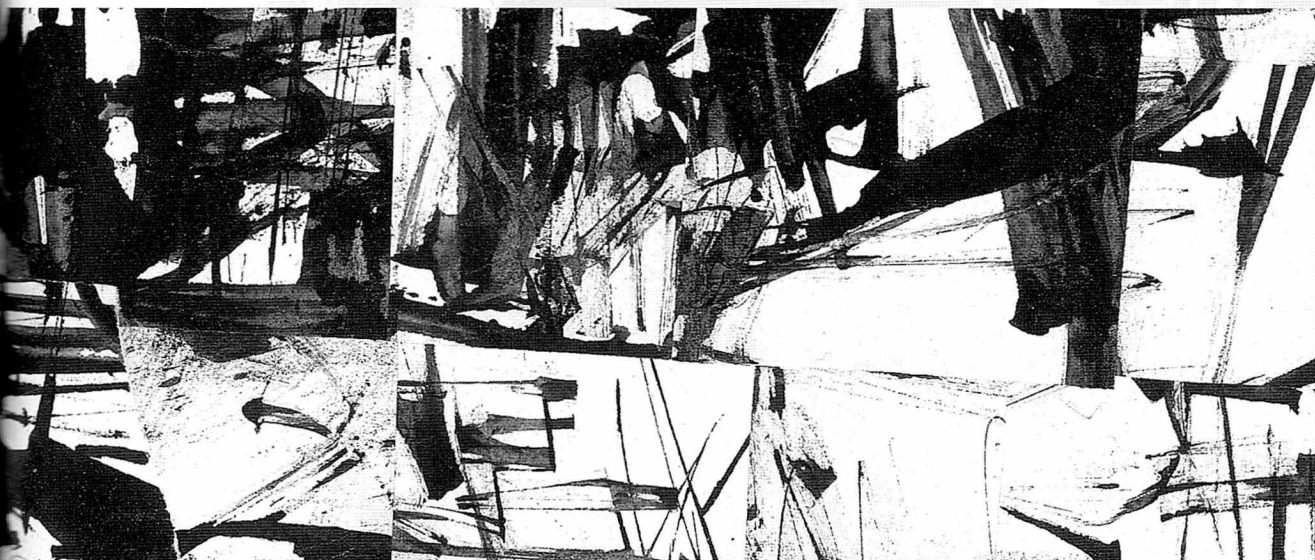
Friedrich Hölderlin, *Patmos*

*“Hvorfor husker vi fortiden
men ikke fremtiden?”*

Stephen W. Hawking,
A Brief History of Time

Samfundet og sociologien i skyggen af utopien

Vi lever i en tid, hvor utopien har det svært, og hvor det anvendelsesrettede, nyttefokuserede, profitorienterede eller pragmatiske dominerer på bekostning af det potentielle, det endnu ikke realiserede og det mulige, det latente og det, der måske ikke umiddelbart forekommer at kunne ‘bruges’, medføre ‘gevinst’ eller på andre måder tilvejebringe os noget, som vi mener at ville værdsætte. Denne indstilling, der tydeligvis ikke peger i retning af det storslåede, forkromede og universelle, men mod det øjeblikkelige forbrug af viden og visioner og den kortsigtede virkning heraf, afspejler sig også markant i vores tids akademiske arbejder, der med Peter Sloterdijks (1987) velvalgte men noget kryptiske ord er blevet til desillusionerede

AF MICHAEL HVID JACOBSEN

– den ufuldkomne (u)virkelighed*)

‘voyeur til tilbagegangen’. Denne slags tænkere og deres skrivelser, der lader defaitismen tage over fra håbet om forbedringer, har for vane at tage verden for givet, gøre dens nuværende tilstand uundgåelig, naturalisere den og lukke ned i stedet for at åbne op for alternative muligheder.

Ikke alle tænkere er dog så pessimistiske og tager til takke med tingenes nuværende tilstand, som om intet andet var muligt eller tænkeligt. Adskillige samfundstænkere, sociologer som filosoffer, har latent i deres forfatterskaber, der på overfladen kan forekomme klinisk og objektivt, dybder bestående af en mere undefinerbar og underfundig vision om skabelsen af det såkaldt ‘gode samfund’. Denne normative dimension kan antage utopiske eller ideologiske anstrøg, være videnskabeligt underbygget eller mere sin-

delagsorienteret. Hvor det ideologiske aspekt er blevet kritiseret fra mange sider af videnskaber for sin marxistiske udlægning – herunder af bl.a. Popper, Merton og andre weberiansk inspirerede tænkere – er den utopiske undertone dog også blevet angrebet og mistænkeliggjort – eksempelvis da Marx kom med en opsang til de utopiske socialister. Ideologi og utopi er dog ikke én og samme ting, og Karl Mannheim, der i sit klassiske værk *Utopia and Ideology* slog utopien fast som sociologisk fænomen, differentierede da også mellem utopi og ideologi ved at hævde, at utopien stod for ‘alle de situationelt transcenderende ideer, der på en eller anden måde har en forandrende effekt på den eksisterende historisk-socialt orden’ (Mannheim 1936/1976). Ideologien er derimod i modsætning hertil i Mannheims analytiske adskillelse kendetegnet ved, at

den aldrig vil kunne nå til eller opnå en de facto realisering i den virkelige verden af sin intenderede eller indlejrede samfundsvision. Uanset om man er utopist eller ideolog, så er begge dele dog til stadighed ilde set i dagens apolitiske univers, hvor *the end of ideologi* nu også har gjort indtog på universiteternes domæner, og hvor ideologiske udbrud eller utopiske indfald som konsekvens betragtes med skepsis. Den amerikanske økonom og politolog Andrew Hacker udtrykte for efterhånden længe siden den fremherskende akademiske aversion mod utopister på følgende ram-mende facon, som ingenlunde har forandret sig, og i så fald kun er blevet forstærket, med årene:

Det er ingen hemmelighed, at utopisten ikke er et respekteret medlem af de politiske tænkeres og samfundstænkernes fællesskab. Det må naturligvis anerkendes, at hans art aldrig har været mangfoldig [...] Der har selvsagt været utopiske mumlerier i en vifte af skrifter strækkende sig fra marxister til nutidens tilhængere af Adam Smith [...] Men alle er de blevet kraftigt angrebet: Angrebet på det tilsyneladende selvtilstrækkelige grundlag, at de ideer og idealer, som de har vovet at udtrykke, var 'utopiske' (Hacker 1955:135).

Som dette citat illustrerer, så har utopiske tænkere igennem en lang årrække været tildelt en underordnet og lidet efterstræbelsesværdig position inden for samfundstænkningens hierarki, hvilket forekommer paradoksalt, hvis man – som mange gør – betragter Platons skrifter som ophavet til deres samfundsvidenskabelige disciplin. Disse skrifter, så som *Staten*, var netop kendetegnede ved deres utopiske overtoner og intentioner. Denne udbredte distancering til såvel det ideologiske som det utopiske kunne meget vel være et levn fra det positivistiske spøgelse, som i adskillige årtier hjemsøgte samfundsvideenskaberne, hvor man fokuserede mere på *er* end på *bør*. Utopister, taget over en bred kam, tænker pr. definition mere på *bør* end på *er*, uden at de dog derved nødvendigvis negligerer virkelighedens realiteter. Det er siden denne positivismes indtog i bl.a. sociologien blevet betragtet som uvidenskabeligt at se på en virkelighed, som

(endnu) ikke fandtes, som allerede var for-gangen, eller forestille sig fremtidige fan-tasifostre, der (endnu) ikke kunne henfø-res til en faktisk eller forudsigelig virkelig-hed.

Ikke alle har dog ladet sig kue eller dik-tere af denne udprægede kritiske indstil-ling til utopien. Hos den tyske tænker Ernst Bloch (1885-1977) var utopien et særkende, der dominerede hele forfatter-skabet – både som en kritik af dele af marxismen som en videreførelse af en ny variant af den – og som et aspekt, der var værd at tage alvorlig. Også i den nuleven-de polske sociolog Zygmunt Baumans (f. 1925) bøger er utopien et latent men gen-nemgående tema, der også optager en vis ambivalent status som hos Bloch. Der lig-ger således både en kritik af særlige udlægninger af utopien samtidig med en forfægtelse af anderledes vinkler end de gængse i den utopiske litteratur. Begge forholder disse forfattere sig relativt ensartet til det faktum, at forestillinger om en anderledes virkelighed er værdifulde og nødvendige i en verden, hvor alter-nativer, muligheder og anderledes eller endog radikalt divergerende opfattelser af virkelighedens beskaffenhed gradvist fore-kommer at forsvinde til fordel for frem-medgørelse og åndelig nedlukning, ensret-ning eller ligestyldighed. De er utopister, omend ikke på identisk måde, så med visse overlap, der kan indikere et slægt-skab mellem deres opfattelser af mennes-ke og samfund, nutid og fremtid, håb og fortvivlelse. De har begge desuden levet et omflakkende liv med mange stationer og opholdssteder undervejs, mange oplevelser – både berigende og uhyggelige – der utvivlsomt har indvirket på deres værd-sættelse af utopien, det anderledes, det mulige og det, der transcenderer den til tider ubarmhjertigt objektive og håndgri-belige virkelighed. Herved udgør de et markant modstykke til og en udfordring for alle, der ønsker at sociologien skal undgå at vedkende sig en utopisk dimen-sion. I det nedenstående vil jeg kort skitse-re utopiske variationer og kategorier inden for sociologisk videnskab og beslægtede discipliner, derefter kort belyse utopiens betydning for henholdsvis Ernst Bloch og

Zygmunt Bauman, for slutteligt at opsummere og sammenligne deres respektive perspektiver og forsøge at uddrage, hvad utopiske visioner kan bibringe sociologien – og samfundet.

Utopien som sociologisk og socialfilosofisk fænomen

Utopien har til trods for den omtalte modstand spillet en ikke uvæsentlig rolle både før og efter Sir Thomas Mores oprindelige begrebsliggørelse af den i store dele af samfundstænkningens historie og er tilstede enten implicit eller eksplicit i mange sammenhænge enten i form af utopien selv eller dens dystopiske spejlbillede, enten som idealistiske politiske dagsordener, litterære indslag, planlægningsmæssige forslag til materielle forandringer af det fysiske rum, religiøse forestillinger o.s.v. (jf. Conrad 1980; Levitas 1990; Mumford 1959; Manuel 1973; Kumar 1987, 1990). Utopien er således notorisk for sine mangfoldige nuancer og udtryksformer inden for et virvar af områder, discipliner og tankegange. Som Lyman Tower Sargent gør opmærksom på, så skyldes meget af bredden og uenigheden inden for den eksisterende utopiske litteratur den vedvarende uafklarede status af henholdsvis (1) definitionen af, hvad en utopi egentlig er, og (2) betydningen af utopien som et ønskværdigt og nødvendigt samfundsfænomen (Sargent 1982:682).

Som beskrevet ovenfor, så har utopien dog haft vanskelige vilkår i videnskabelig tænkning, da den virkelighed, som utopien henviser til, ikke kan valideres eller underbygges, og da en objektiv bevisførelse for dens virkelighed i sagens natur ikke er mulig. Derfor har utopiske tænkere traditionelt haft vanskelige vilkår i samfundsvidenskaberne forstået som objektive og empiriske discipliner, og Ralph Dahrendorf (1958) gjorde i sin kritiske og konfliktteoretiske artikel om en reorientering af sociologisk tænkning i 'Out of Utopia' utopierne, såvel de sociologiske som de mere politiske, en bjørnetjeneste ved bastant at sammenkæde dem med de statiske og systembevarende samfundsmodeller, som den teoretiske struktur-funktionalisme blev beskyldt for at skabe. Derfor kom de selv efter kollapsen af den såkaldt 'ortodokse konsensus' i sociologien – betegnelsen for positivismens, strukturfunktionalismens og moderniseringsteoriernes dominans fra 1940'erne til starten af 1960'erne (jf. Jacobsen 1999) – til at fremstå som levn fra fortiden. Så både fra positivistisk hold og af deres modstandere blev utopien angrebet som værende enten uvidenskabelig eller som et udtryk for en stagneret og visionsforladt indstilling til samfundet og dets udvikling. Denne kritik af utopierne som værende fremmede for statiske systemer og fastlåste tilstande er blevet gentaget så sent som tidligere i år, da Bruce Mazlich (2003) i et anerkendt sociologisk tidsskrift markerede, at utopien ikke tjener som en forandringsdynamik men snarere som en bevaringsfaktor. Ringen tilbage til Dahrendorf og op til nutiden er altså tilsyneladende sluttet, og utopien er stadig ikke salonfæhig i sociologien og tolkes almindeligvis som en stagnerende eller begrænsende faktor for de samfund, der anvender den som en skabelon for det gode sam-

fund. Et sådant negativt syn på utopien stammer, efter min mening, fra et unuanceret syn på, hvad der konstituerer en utopi og den mangfoldighed af fortolkningsmuligheder, som utopien faktisk udgør. Uden at kunne gå i detaljer med disse mange variationer, skal nogle semantisk differentielle begrebspar her præsenteres.¹⁾

Der findes, hvilket den utopiske litteratur bugner af eksempler på, utallige forståelser af utopien, dens funktion, udseende, form, indhold, lokalisering, historik m.v. Man kan indledningsvis starte med at sondre mellem henholdsvis *åbne* eller *lukkede* utopier, hvor de første er utopier, der overlader meget til fantasien angående de omtalte forhold, mens de sidstnævnte opererer efter en drejebog, der ofte meget detaljeret udpensler utopiens faktiske udformning, hvis den skal kunne skabe den formation, der skaber orden, frihed, velstand, lykke o.s.v. Dernæst kan man også kategorisere utopier ud fra, om de har rod i *fortiden* eller retter sig mod *fremtiden*, hvor de førstnævnte betragter et hedengangent samfund eller kultur som et efterstræbelsesværdigt men fortabt ideal, mens de sidstnævnte fungerer som retningsgivende for nutiden i forhold til en ønskværdig fremtidig samfundsformation. Den tredje sondring, der har visse overlap med de forrige, kan kaldes *konkret* eller *diffus* utopi – er der tale om en faktisk historisk stat, der udgør forbilledet som eksempelvis *Utopia* hos More (1516) eller de små tæt sammenknyttede selvopretholdende fællesskaber i Nordamerika hos mange kommunitarister eller utopiske socialister, eller er der snarere tale om nogle generelle træk ved samfund, som man ønsker at sammenvæve og rendyrke med henblik på at skabe et noget diffust men alligevel nogenlunde meningsfuldt og helstøbt billede af det gode samfund? Utopi betyder jo semantisk 'intet sted', og hvor konkrete utopister netop forsøger at indlejre deres forestilling i et særligt sted og en bestemt tid, så udviser de diffuse utopister ingen præferencer desangående, så længe at det pågældende samfund udviser de kendetegn, som de mener bør være fremherskende. Deres billede er mere en nuanceret og fleksibel imaginær forestil-

ling om, hvordan et ideelt samfund potentielt kunne tage sig ud, hvis man gjorde dette eller hint. Man kan også kalde disse henholdsvis for enten *realitetsutopier* (eller hvad Kumar kalder for 'praktiske utopier') eller *fantasiutopier*, hvor fantasien dog i et vist omfang kan udkrystalliseres og virkeliggøres, selvom der også forefindes fantasiutopier bl.a. inden for science fictionbranchen, der ikke er tænkt som forbilledlige eller efterstræbelsesværdige. Derudover kan man også sondre mellem *ordensutopier* og *frihedsutopier*, hvor de første ofte har haft en politisk reaktionær drejning som hos Platon, Campanella og andre mere religiøse forestillinger, mens de andre har et libertariansk islæt som hos Nozick eller hos anarkistiske retninger enten af en højre- eller venstreorienteret observans. Man kan ydermere sondre mellem utopien som *målsætning* eller som *middelangivelse*, og her har langt overvægtten ligget hos de førstnævnte, hvor utopien betragtes som målet, mens man har forholdt sig relativt tavs til midlerne. Selvom Marx var en af de fremmeste kritikere af utopien, så er hans forestilling om det kommunistiske samfund hinsides proletariats diktatur og den samfundsomstyrtning, som dette krævede, et eksempel på utopien som middelangivende. Som om det ikke var nok, kan man også anskue utopien som *satire* eller *seriositet*, hvor de første er skrevet som satiriske eller samfundsrevsende indslag, mens de sidste er ment i ramme alvor som en skabelon for skabelsen af samfundsidealet, der, som man kan se i bl.a. byer som Bukarest eller Brasilia, kan medføre, at storhedsvanvid udvikler sig til modernistiske mastodontbygninger, mennesketomme steder, mausoleer over afdøde diktatorer eller overdrevne arkitektoniske udfoldelser. Man må slutteligt ikke glemme den dybtliggende sondring mellem utopier på den ene side og dystopier, modutopier eller anti-utopier på den anden samt mangfoldigheden af topier i form af bl.a. E-topi (Internetsutopi), Mc-topi (fastfood-utopi), økologi (økologisk utopi), eutopia (en god utopi), femitopi (feministisk utopi o.s.v.)²⁾ Der har særligt i de senere år været en kraftig udvikling og fremgang inden for netop

dette felt, hvor forskellige medier, steder eller traditioner anskues som arnesteder for utopier.

Mange af disse omtalte sondringer skyldes givetvis faglige sondringer og grænsedragninger mellem discipliner, videnskab og litteratur m.v. Der er dog tilsyneladende også en vis kontinental geografi forbundet med, hvilken type af utopi, der fremstår som den ønskværdige eller fremtrædende. Ifølge den tidligere amerikanske udenrigsminister Henry Kissinger forholdt det sig således, at hvor europæernes utopier var forankrede i en eller anden idyllisk fortid, så var amerikanernes forhåbninger knyttede til en fremtidig virkelighed, der er lokaliseret lige ude bag horisonten. De førstnævnte skulle ifølge denne diagnose være retrospektive og traditionalistiske, mens de sidstnævnte skulle være prospektive og fremadskuende. Hvorvidt denne karikatur holder stik, kan ikke afklares her men fordrer en dybere analyse af de kontinentale bedrifter inden for utopi-skrivningen – hvadenten de er forfattet på denne eller den anden side af Atlanten. Der er dog utvivlsomt et gran af sandhed i, at Den ny Verden, som amerikanerne stadig opfatter sig selv som, snarere retter sig mod det nye end det gamle, det, der rummer løfter for fremtiden, end det, der henviser bagud i historien, det, der drejer sig om frihed, snarere end det, der drejer sig om orden. Derfor udviser de også en skepsis overfor den kontinentaleuropæiske filosofiske 'flavour', som bl.a. Blochs og Baumans utopiske forfatterskaber fremviser, da den forbindes med fortid og ikke fremtid, abstraktion og ikke anvendelse – en skepsis som stammer fra den ekstremt empiristiske indstilling, som amerikansk sociologi ofte associeres med (jf. Jacobsen 2003b). Det, der ikke kan kvantificeres, måles, vejes eller påvises, anses ofte for at befinde sig uden for sociologiens interessesfære. I en verden, hvor denne type af 'fastfood- sociologi' er i fremgang, og hvor den amerikanske utopi ifølge Jean Baudrillard (1989:77) allerede er 'realiseret, er gjort virkelig' og udspreddt til mange andre egne af kloden, er der ikke tid til fordøjelse eller fordybelse (Jacobsen 2003c), og den filosofiske og kritiske utopi lider tydeligvis under dette. Hvilket også er Baumans antagelse i den usødede og sønderlemmende kritik, han retter mod den amerikanske mainstream sociologi (Bauman & Tester 2001:28ff) – selvom det naturligvis er umuligt at redegøre for alle nuancerne i denne store stolte sociologiske tradition med blot én betegnelse. Hverken Bloch eller Bauman anskues som bidragende til denne empiriske sociologi, hvilket kan skyldes deres utopiske sindelag.

Utopien hos Ernst Bloch

Hele utopi-tanken står centralt i de fleste af den kritiske tyske tænker Ernst Blochs værker så som det tidlige *The Spirit of Utopia*, den senere bog *The Principle of Hope* og i artikelsamlingen *Abschied von der Utopie?*, der udkom efter hans død. Man kan faktisk hævde, at han er utopisten *par excellence* i sociologien eller socialfilosofien, den der har viet mest vedvarende opmærksomhed til utopien (Geoghegan 1996:144;

Adorno in Bloch 1989:1), selvom hans utopi-forståelse er særdeles nyskabende og alternativ i forhold til klassiske udlægninger af utopiens form og indhold. Blochs personlige udviklingsbane udviklede sig fra tidligt at måtte flygte fra nazismen til i perioden efter Anden Verdenskrig at fremstå som en repræsentant for stalinismen og statssocialismen under sin tid i det tidligere DDR til endnu senere at blive betragtet som systemkritiker, der måtte søge tilflugt i Vesttyskland med kortere ophold i England (Andersen 1982:17-18; Zipes 1997:1-2). Disse oplevelser medførte for Bloch dog ikke en afvisning af marxismen men derimod en modificering og konsolidering af den i en betydelig mere utopisk retning, hvor både hans overvejelser om utopiens begrebslige og teoretiske struktur samt hans egen begrebsudvikling er gennemsyret af utopien, som jeg her kort vil skitsere.

På grund af sit marxistiske sindelag spiller den materialistiske dialektik som historieopfattelse en central rolle for Blochs utopiske opfattelse, da utopien implicit og tendentielt allerede forefindes i den eksisterende, objektive virkelighed, som vi for nuværende lever i. Selv i en verden, hvor utopien forekommer at være forstummet af kapitalismens og borgerskabets hegemoni, er der en eksistens af noget andet, en mulighed, en dør, der står på klem. Bloch taler således om 'det foregribende håb' som en kritik af det erkendelsesideal, der udelukkende eller ensidigt betoner det allerede erkendte eller erfarede, det en gang for alle givne, begrænsningen af verden i stedet for dens udfoldelse. *Das Noch-nicht-Sein* – det *endnu-ikke-tilblevne* eller det *endnu-ikke-værende* – udgør derfor essensen af Blochs utopiske forhåbning, hvor det ikke er fortiden, som sådan heller ikke fremtiden, men det øjeblikkeliges åbenhed, der udgør kimen til troen på en anderledes verden. Det er derfor ikke en uendelig fremtidsrettet stræben mod et teleologisk defineret og determineret endemål, der kendetegner Blochs utopiske forestilling, som tilfældet er hos mange andre fremskridtsfokuserede utopister, men derimod 'den levende nutid', der både foregriber og er prægnant med

fremtiden, såvel som fremtiden også udgør kilden til en fyldestgørende forståelse af nutiden.³⁾ For Bloch drejer det sig om det mulige, det latente, det foregribende, det tendentielle og det uforudsigelige, om såkaldte 'usamtidigheder' i 'samtidigheden', der gør det muligt at fænomener kan eksistere uden for deres egen tid – enten værende forud for (frem)tiden eller hænge fast i (nu)tiden som et levn fra fortiden. Der kan derfor være tale om en 'anticiperet realitet', hvor foregribelsen af og forventningen om fremtiden materialiseres i nutiden, og hvor nutiden bliver en forløber for fremtiden.

For Bloch er det derfor kategorien 'ikke-endnu', der tårner sig op som det utopiske udkigspunkt, hvorfra fremtiderne kan skimtes, og hvorigennem de endnu-ikke-tilblevne samfundstendenser lader sig skimte (Bloch 2000). Ikke-endnu henviser til den åbne horisont, til den ontologiske væren, som endnu ikke er men som muligvis kommer – hertil knytter Bloch den erkendelsesmæssige pendant om det 'endnu-ikke-bevidste', hvormed han henviser til, at der er noget om fremtiden, som vi (endnu) ikke er fuldt ud bevidste om, da det kun viser sig i fragmenter, det latente og som tendenser. Den ufuldendelige fuldendelse, den uendelige historie, ligger derude og venter på os, og det er os ikke forundt at se den i fuldt flor endnu. Blochs ide om *Vorschein* (det kommende) og *Novum* (det nye) viser således tydeligvis hen mod det utilblevne, det som endnu ikke er, det som muligvis kommer. Det er på denne baggrund en de utallige mulighe- ders utopiske tankegang, som han udtrykker: "*Den eksisterende verden omgives af den objektiv-reale mulighed som af et uendeligt stort hav med realiseringschancer i, som så at sige blot venter på vores indgreb*" (Bloch 1980; her citeret fra Andersen 1982:30). Det er de multiple muligheder og deres realiseringschancer, som mennesker har indflydelse på, der giver grobund for håb, positiv tænkning og meningsfuld handling. Bloch var ikke alene i denne utopiske marxisme, hvor bl.a. også de freudianske marxister som Herbert Marcuse og Wilhelm Reich anså utopien som værende en mulighed og en drivkraft i

samfundsudviklingen – som en mulighed for at realisere det menneskelige potentiale inden for en socialistisk samfundssorden. Dog adskiller Bloch sig også fra andre utopiske socialister som Charles Fourier og Robert Owen, hvis utopiske illusioner han faktisk ofte gennemgående forekommer at være kritisk overfor (jf. Bloch 1986).

Den såkaldt 'konkrete' utopi, som skal modstilles den traditionelle stillestående 'abstrakte' utopi, betyder hos Bloch ikke nødvendigvis virkeliggørelsen af et eller andet forudbestemt ideal, selvom socialismens forfægtelse af 'frihedens rige' som en kombination af en ordens- og frihedsutopi fungerer som en form for endemål i hans teorier (Bloch 1986:534ff, jf. Levitas 1997), men det betyder ej heller en fuldstændig abstrakt dagdrømmen eller et verdensfjernt hjernespid. Selvom dagdrømmen modsat natdrømmen, bl.a. på grund af sin fremadrettede, fabulerende, åbne foregribelse, udgør hans metafor på såvel som udtryk for utopien, så skal den ikke blot forblive dagdrømmeri og en sværmerisk idealisme, men skal transformere og transcendere det værende, og dermed udgør den et opgør med og frontalangreb på realismens tankegang. Marxismen er for Bloch en sådan konkret utopi, da den som en 'kikkert' skuer ind i det fremtidige frihedens rige, og derfor forekommer en vis tidslig og rumlig formålsrettethed i Blochs utopiske forfatter-skab – ikke nogen determinering men blot en forventning byg-gende på det tendentielle. Hos ham blander håbet om en bedre nutid og fremtid sig med virkeligheden, som den faktisk tager sig ud. Som han skriver i *The Principle of Hope*, hvori håbets filosofi præsenteres i form af utopien:

Så langt rækker utopien, så livskraftigt spreder dette råmateriale sig til alle menneskelige aktiviteter, at enhver antropologi og videnskab om verden grundlæggende må indeholde den. *Ingen realisme er sit navn værdig, hvis den abstraherer fra dette det stærkeste element i virkeligheden, som en ufærdig virkelighed* (Bloch 1986:624)[kursivering i original].

Andetsteds i *The Spirit of Utopia* slår han fast:

Alt eksisterende indeholder en utopisk antydning, og filosofien ville ikke være noget værd, hvis den ikke er i stand til at fremme den intellektuelle løsning på skabelsen af denne krystalklare himmel af en regenereret virkelighed (Bloch in Bronner 1997:165).

Utopien, som drømmen om og skabelsen af en 'bedre verden', er således også at finde inden for videnskaben og her filosofien, der kan medvirke til virkeliggørelsen af den latente, tendentielle tilstedeværelse af andre muligheder. Bloch beskrev senere også kunstens, arkitekturens og litteraturens rolle i utopidan-nelsen (jf. Bloch 1986, 1989), hvor han fokuserede på såvel det mulighedsskabende og det mulighedsbegrænsende i disse utopiske udtryksformer. Det samme gør sig gældende hos Bauman, som vi skal se nedenfor, hvor utopien også er relateret til videnskaben men også til andre former for kreativ menneskelig udfoldelse. Denne form for aktivitet kan medvirke til

at pege på de muligheder, som den nuværende virkelighed ikke er i stand til at realisere, forstå, indfange o.s.v. Som Jørn Erslev Andersen slår fast i sin opsummerende karakteristik af Blochs utopisme: "Udkast, projekter, forestillinger, dagdrømme, kunst, selvorganiseringer mod uret, forandrende praksisser, politiske handlinger for et bedre liv er det produktive, anticipatoriske og fremadrettede-forandrende resultat af denne mangel-længsel/ utilfredshed-håb tilstand. En grundbetingelse og et særkende for menneskene og deres praksis" (Andersen 1982:53). Dette er også et kendetegn hos Zygmunt Bauman og hans utopisme, der ikke som hos Bloch formuleres inden for en filosofisk ramme men derimod med fodfæste i sociologien.

Utopien hos Zygmunt Bauman

Utopien er hos Zygmunt Bauman om muligt endnu mere underfundig og udefinerbar end hos Bloch, og han nævner den såvel som noget positivt og efterstræbelseværdigt såvel som et knapt så tiltrækkende islæt ved politisk tænkning og social praksis (jf. Jacobsen 2003b). Bauman vender sig bastant mod de tidligere modernistiske samfundsutopier, der ofte blev gennemtrumfet med totalitær vold og tvang og mod menneskers vilje, som hans bøger om *Modernity and the Holocaust* og *Modernity and Ambivalence* på hver sin måde med stor tydelighed illustrerer (Bauman 1989, 1991). Disse kollektivistiske samfundseksperimenter med tydelige udemokratiske og diktatoriske tendenser, som det nazistiske Tyskland eller det stalinistiske Sovjetunionen var beviser på, udgjorde arketyperne på den ofte utopisk inspirerede projekttænkning, fremtidsplanlægning og sociale ingeniørkunst, som moderniteten fremavlede en mangfoldighed af i grænselandet mellem ideologi og utopi. Disse uhyggelige utopier er i dag under hastig afvikling overalt i den vestlige verden – mens de på vedholdende vis og til stadighed eksisterer andre steder.

Baumans eget liv afspejler ganske godt denne samfundsudvikling, da det også har udviklet sig fra en påtvungen ideologisk og utopisk træning og tænkning til en rolle

som 'fritsvævende intellektuel' i, hvad han betegner som nutidens 'flydende modernitet'. Han har således udviklet sig fra en landflygtighed under Anden Verdenskrig for at undgå nazismens utopi til en forfægtelse af modernistisk udtænkte utopiske projekter i sine ungdomsårs marxistiske svøbe i Sovjetunionen og senere Polen (Morawski 1998:30) til hævdelser af det universelt utopiske i menneskets tilværelse i almindelighed efter sin engelske landflygtighed. Som Bloch gik han således også fra at måtte flygte som 'afviger' til at være en systemets mand til at udvikle sig til en kritiker af systemet, fra at være fortaler for en bestemt utopi til at tale for utopien mere generelt som et menneskeligt grundvilkår og en nødvendighed for forandring. I sin seneste bog *Society Under Siege* konkluderer han således: "Tilskyndelsen til at transcendere er det mest genstridigt påtrængende, nærmest det universelle, og muligvis det mindst destruktive kendetegn ved den menneskelige eksistens. Dette kan dog ikke siges om artikulation af den til 'projekter'" (Bauman 2002a:222-223).⁴ Samtidig med sin kritik af de 'konkrete' utopiske 'projekter' er han ubetinget positivt indstillet overfor de utopier, der viser, at virkeligheden kan forandres, og at vores nuværende verden ikke er den eneste mulige. Dette er en konsekvens af tabet af troen på det kollektive og individualismens og globaliseringens fremvækst overalt (Bauman 2001). Hans forhold til utopien er derfor præget af en dybtliggende ambivalens, som han også selv betragter som et af eksistensens grundvilkår. Bauman begræder derfor både utopiernes bortgang såvel som glæder sig over, at de totalitære utopier har mistet deres tilsyneladende uskyld og med tiden er blevet afslørede som værende modernistiske, heteronome og umenneskelige frembringelser.

Det er dog Bauman magtpåliggende at rehabilitere utopien som en særlig måde at tænke på, som en alternativernes arnested, særligt i en tid, hvor utopien er under ubønhørligt angreb:

Jeg har en mistanke om, at vi i vores samfundsvidenskabelige ordbrug alt for ofte urimeligt indsnævrer begrebet om 'utopien' til de tidlige moderne planer for det gode samfund forstået som en type af totalitet, der lægger beslag på sine medlemmers valgmuligheder, og som på forhånd bestemmer deres godhed, hvordan den end forstås [...] Jeg er nu tilbøjelig til at acceptere, at utopien er en uadskillelig del af de menneskelige grundvilkår [...] Jeg tror nu, at utopien er en af menneskehedens grundlæggende bestanddele, en 'konstant' i den menneskelige måde at være i verden på. Det betyder ikke, at alle utopier er lige gode. Utopier kan føre til et bedre liv, såvel som de kan vildlede og vende sig bort fra, hvad et bedre liv fordrer, at der bliver gjort (Bauman & Tester 2001:48-50).

Baumans utopi er af en karakter, der kan føre til et bedre liv, hvor respekten for andre er i højsædet, og hvor det moralske ansvar gennemsyrrer menneskers samkvem – det nære såvel som det fjerne. På samme måde som den moralske fordring for den Anden, som Bauman som et ekko af Emmanuel Levinas flere steder i forfatterskabet fremfører, forbliver hans utopi også uudtalt, undefinerbar og underfundig. Den kan ikke sættes på formel, i system eller lovgives uden at den uvægerligt går tabt. Det er netop ved at gøre den håndgribelig, give den form og indhold, forudbestemme den og gennemtvinge den, at den førsociale moral bliver til samfundsmæssig etik, og det er på den samme måde, at utopien går fra en mulighed og i stedet bliver til realiserede kollektivistiske og inhumane jernbure, hvorfra mennesker ikke kan flygte. Kort sagt er det en barmhjertighedens hensigtserklæring, hvor det gode i sidste instans vinder over det onde men det er op til os mennesker at sikre denne sejr.

I stedet for at tale om alternative fremtider, som utopiske tænkere, og herunder også Bloch, som regel har for vane, så taler Bauman snarere om alternative nutider – om det uudnyttede potentiale for en anden og bedre verden, som vi som mennesker, såfremt vi tager vores fælles ansvar alvorligt, kan realisere. Bauman-fortolkeren Keith Tester opsummerer det på denne måde: *"Inden for sin sociologi forsøger Bauman at vise, at verden ikke behøver at være sådan, som den er, og at der findes et alternativ til det, der for nuværende forekommer at være så naturligt, så åbenbart, så uundgåeligt"* (Tester in Bauman & Tester 2001:9). Som Bloch mener Bauman, at bl.a. videnskaben, og i hans tilfælde sociologien, kan være en vigtig bærer af den utopiske ånd, som gennemsyrrer og kan komme til at oplyse verden, uden at dette dog skal udvikle sig til en scientisme, som tilfældet var hos bl.a. Marx, hvor videnskaben blev betragtet som bibringer af den ultimative sandhed:

Sociologien kan ikke korrigere for verdens mangler, men den kan hjælpe os til at forstå dem på en mere fuldkommen måde, og herved gøre os i stand til at handle i forhold til dem med det formål at forbedre den menneskelige tilværelse. I denne globaliseringstid har vi mere end nogensinde behov for den viden, som sociologien kan bidrage med. Når alt kommer til alt, så sætter en forståelse af os selv i nutiden os i stand til begribe samtidens vilkår og forhold, uden hvilken der ikke ville være noget håb om at forme fremtiden (Bauman & May 2001:116).

Uden at Bauman nogetsteds, såvidt jeg ved, refererer direkte til Bloch i sin diskussion af utopien – hvilket er paradoksalt, når man påtænker deres åbenbare overlap – lyder denne sætning umiskendelig som et koncentrat af de tanker, som Bloch gør sig i sektionen 'Outlines of a Better World' i *The Principle of Hope*, hvori han også taler om, hvordan håbet om en bedre fremtid er en af de væsentligste dynamikker i historiens udvikling. Bauman og Bloch er således enige om, at utopien bør spille en rolle, men er de også enige om hvilken rolle, og hvordan den skal komme til udtryk? Dette vil jeg kort forsøge at svare på nedenfor.

Bør utopien legemliggøres?

For begge disse to ovenstående utopiske tænkere er det et fællestræk, at utopien kan virke som en forandringsfaktor i samfundslivet – og i begge tilfælde som en nødvendig faktor. Blochs 'ikke endnu' såvel som Baumans advokaten for sociologiens rolle i at forme en alternativ og bedre nutid og fremtid – hvilket ikke er det samme som at forudsige den eller udøve social ingeniørkunst – er begge bidrag til at medvirke til en positiv forandring af samfundsforholdene; en forandring der ikke er i modstrid med menneskers behov, eller som bliver påtvunget af en historisk forandringslogik eller stammer 'ovenfra'. Man kan kun gisne om, hvorvidt begges jødiske ophav har spillet en rolle i deres utopiske udvikling, da jødedommen jo indeholder en særlig religiøs utopi i form af troen på det guddommelige forsyn, det udvalgte folk, frelse, forløsning m.v. Det utopiske hos dem begge forekommer dog snarere end en decideret rigid religiøs overbevisning som en form for mental energi, der ultimativt kan føre til social forbedring, fra *vita contemplative* til *vita activa*, fra dagdrømmeri til den totale omorganisering af verden. Hvor jødedommen også er monoteistisk og skriftbaseret, så er Baumans og Blochs utopisme netop kendetegnet ved ikke at være nogle af delene – det er snarere en åben og mulighedsskabende udlægning, der ikke kan dikteres eller nedskrives. Det er samtidig derfor også et opgør med den traditionelle

utopiske tankegang om *det gode samfund* i en definitiv singularis. Som Bloch skriver:

At begrænse utopien til Thomas More udgaven eller simpelthen at orientere den i denne retning ville være det samme som at forsøge at reducere elektricitet til den gyldne farve, hvorfra den får sit græske navn, og hvori det først blev bemærket. Faktisk er sammentræffet mellem det utopiske og romanen om idealstaten så lille, at hele *filosofiens* totalitet bliver nødvendig [...] for at yde retfærdighed mod det, der betegnes ved utopien (Bloch 1986:15).

Derfor er det måske endda forkert at betegne Bloch og Bauman som utopister, men deres arbejder gennemstrømmes eksplicit såvel som implicit af utopisme. Det er gennem den aktive skabelse, *praxis* om man vil, at utopien kan realiseres – ikke gennem en passiv beskuelse af en tilsyneladende uundgåelig og uforanderlig virkelighed. De er ikke idealister til trods for deres utopisme, da deres forestillinger altid forankres i en særdeles virkelig og materiel objektiv verden, hvilket skyldes deres marxistiske baggrund, men deres utopiske ideer udgør, hvad man med Webers ord kan kalde 'sporskiftere' i forhold til nutid og fremtid. Både Bauman og Bloch betoner ydermere mennesket som et kreativt skabende væsen, som en forandrer af virkeligheden og af sig selv, hvilket tydeligvis også udgør et levn fra deres marxistiske ophav. De ser også begge lidelse som værende et menneskeligt grundvilkår, men et vilkår som via handling kan afhjælpes – lidelsen kan og skal forløses. Derfor er de begge også kritiske angående den slags lidelse, som finder sted i de kapitalistiske samfund. Den utopi, som realiseres i dagens forbrugersamfund, er lig, hvad Bloch betegnede som en 'borgerskabets gruppeutopi', der er vejledt af særinteresser i stedet for det fælles bedste, hvilket altid vil gå ud over de svageste grupper. Overfor denne virkelighed vender både Bloch, særligt i sin bog *Spor*, og Bauman, i stort set alle sine bøger og i udpræget grad i de senere år, sig mod uretfærdighed, lidelse, ufrihed og undertrykkelse og forsøger at tale håbets, overkommelsens og mulighedernes sag, hvad-

enten den finder sted i socialistiske diktaturer eller kapitalistiske samfund.

Man kan stille sig spørgsmålet, som næsten er umuligt at besvare, om Bauman og Bloch i det hele taget ønsker, at deres utopier skal føres ud i livet? De er begge påfaldende tavse på dette kritiske punkt. Leszek Kolakowski, der som Bauman foranlediget af den statssocialistiske utopis fortalere også måtte flygte fra Polen i midten af 1960'erne på grund af udrensninger af 'anderledes tænkende', var mistænkelig overfor en legemliggørelse og realisering af utopien, der som regel netop ville medføre ufrihed og krænkelse af mennesker på vegne af den selvbestaltede samfundsutopi i form af systemets 'totalitære tvang' (Kolakowski 1983). Denne frygt stammede naturligvis fra erfaringerne med de stalinistiske samfundseksperimenter, der hævdede at repræsentere sandheden og den rette vej ud af fremmedgørelsen og mod forløsnings fra den kapitalistiske produktionsmådes umenneskelighed. Kolakowski frygtede, at den realiserede utopi ville knuse enhver forestilling om noget andet end sig selv, ville retfærdiggøre sin egen eksistens som værende den eneste rigtige, sande og mulige. På samme måde og med baggrund i samme oplevelser udtrykker Bauman også en bekymring omkring, at utopien kan udvikle sig til undertrykkelse, som mange af de modernistiske utopier i Østeuropa netop havde tilbøjelighed til at gøre. Ikke nok med at den realiserede utopi kan vise sig at være farlig og undertrykkende – den kan også være dræbende kedsommelig, som Niels Kayser Nielsen påpeger (jf. Andersen 1982:62ff). Den kan føre til indadvendt melankoli såvel som fatalistisk passivitet i stedet for aktivitet, stræben, virksomhed, engagement m.v.

Socialismen eller den realiserede marxisme var/er en utopi på samme måde som kapitalismen også er det – begge har også været tilbøjelige til gennem deres realisering at komme uhyggeligt tæt på at ligne en dystopi eller anti-utopien, som Krishan Kumar rammende karakteriserer på følgende facon: "*Som mareridtet til drømmen, som en ondsindet og forvrænget dobbeltgænger, har anti-utopien fra begyndelsen forfulgt utopien. De er blevet fastlåst i en kontrapunktisk omfavnelser, en kredsende dans, der i meget lang tid har umuliggjort hinandens flugtmuligheder*" (Kumar 1987:99). Når den frie forestillingskraft bliver udfordret af fakticiteten og taber, så bliver utopien ofte til en dystopi eller en anti-utopi, og heri er Bauman og Bloch enige med bl.a. Marcuse og Kolakowski. Fælles for dem er, at de har et fodfæste i en marxistisk tradition, men en mere humanistisk variant end den, der hårdnakket kritiserede den utopiske tænkning. De tilhører således begge, hvad Leon Wieseltier betegede som en uortodoks marxismes 'varme strøm', der er humanistisk, kulturalistisk og subjektivistisk, modsat den ortodokse marxismes 'kolde strøm', der havde et mere strukturalistisk, naturalistisk og objektivistisk skær. På samme måde som Marx, der ikke gjorde sig de store forestillinger om, hvordan fremtidens Frihedens Rige hinsides omstyrningen af den kapitalistiske produktionsmåde og et interregnum af proletariatets diktatur faktisk konkret ville tage sig ud, således giver hverken

Bloch eller Bauman utopien decideret kød eller blod, omend Bloch er mere eksplicit end Bauman i sine forestillinger om fremtidens samfund. Det er netop i fokuseringen på det negative, på det dialektiske, på det transcenderende og på det mulige, at deres utopisme efter min mening skal værdsættes.

Som en slags afslutning – eller begyndelse?

Både Bauman og Bloch tilhører den alternative kategori af utopister, som Darko Suvin (1997:124ff) i sit overordnede klassifikationsskema har karakteriseret som 'utopisk filosofi'. Denne kategori står i et diametralt modsætningsforhold på den ene side til de 'empiriske utopister', der er interesserede i politik, planlægning og anvendt samfundsvidenskab både inden for og uden for universiteterne i form af rumgeografer, arkitekter eller kunsthistorikere, sociologer, religionsforskere m.v., og på den anden side til de 'fiktionsbaserede utopister', der med afsæt i litteraturteori, kvindestudier, økologiske bevægelser, science fiction- og fantasilitterære universer, politisk filosofi m.v. i en mere abstrakt og virkelighedsfjern forstand arbejder med det utopiske aspekt. Den utopiske filosofi hviler mere i sin egen verden, hvor den forsøger at forstå forholdet mellem individ og samfund i et historisk forandringsperspektiv, men den har også et politisk budskab og en filosofisk brod, som læsere af både Bauman og Bloch formentlig kan nikke genkendende til. Uden at Suvin gør så meget ud af denne tredje mellemgruppe, der er indlejret midt imellem, hvad han kalder et 'tohovedet utopisk uhyre' af empirikere og fikcionalister, er det min antagelse, at den har et budskab, som ofte tager udgangspunkt i den menneskelige tilværelse, de konkrete levevilkår, som mennesker historisk har oplevet, og de lidelser, de er blevet påført, samtidig med at den forsøger på at vise, at disse vilkår ultimativt er menneskeskabte og derfor også kan forandres af mennesker.

Kort sagt er det en civilisationskritik, som Bloch og Bauman præsenterer i deres utopiske skrifter – en kritik, der sigter efter at kappe rødderne til menneskers

umyndiggørelse og nederlag over, hvadenten der er tale om en umyndiggørende naturalistisk opfattelse af samfundet og dets institutioner eller en dogmatisk religiøs kosmologi, der i begge tilfælde neutraliserer mennesker handlemuligheder til at forandre verden og i stedet forudbestemmer eller fastlåser dem i fremmedgørende omstændigheder. Det er således en kritik, der forsøger at vise, at verdens nuværende beskaffenhed ikke er uundgåelig og uforanderlig, og at mennesker kan gøre en forskel.

Den type af utopisk filosofisk tænkning, som Bauman og Bloch repræsenterer, udgør således et åbent vindue, en vidtstrakt horisont, ved sin insisteren på 'kraften ved det nye', som Kumar (1990:107) kalder det, hvor utopierne giver os mulighed for at forestille os tingene anderledes, end de faktisk er, og selvom det ofte kun forekommer at være hjernegymnastik eller dagdrømmeri, så giver det mennesker forhåbninger om, at tingene kan ændres, og at deres verden ikke er så solid, træg og urokkelig, som den til tider kan forekomme. Selv i den tidsperiode, som Bauman (2000) betegner som en 'flydende modernitet', antager virkeligheden ofte karakter af at være uforanderlig, konstant og immun overfor menneskelig indblanding. Her kan utopisk tænkning sætte lidt skub i tingene, da den peger mod, hvad Bloch kaldte 'mulige verdener' snarere end faktiske basante og solide virkeligheder. Det hjælper derfor ikke at erstatte den solide virkelighed med en ligeså solid utopi – de mulige verdener skal udvise en mangfoldighed og ikke en ny enhed, og her kan både Baumans og Blochs utopiske filosofi ses som nyskabende i deres orientering mod mulighedernes uanede univers. Som Robert Musil markant slog fast i sin klassiske modernitetesroman *Der Mann Ohne Eigenschaft*, så "er utopien [...] ikke en målsætning men en orientering" (Musil 1972:594). Dette kunne meget vel stå som markeringen af Bauman og Blochs utopiske orienteringer – at de ikke forfægter en bestemt og fastlåst opfattelse af samfundets indretning som værende den eneste rigtige, som værende mållinien for menneskeheds udvikling og perfektion, men

at de, trods alt, forfægter det fælles bedste, det gode samfund, det værdifulde ved menneskets frihed og fremkommer med en ufravigelig kritik af ondskab, overgreb og undertrykkelse.

Begge er såvel inspirerede af som modificerer Theodor Adornos (og således også indirekte Friedrich Hölderlins) opfattelse af den 'negative dialektik', hvorigennem man i det negative kan se det positive, hvor man i de fremvoksende farer også kan skimte de mulige afhjælpelser heraf. Denne direkte inferens fra det negative til det positive er dog ikke til stede hos Bauman, omend Bloch ofte henviser hertil, men det har utvivlsomt været en inspirationskilde for deres tænkning. Begge markerer også et opgør med den nærmest ukritiske fremtids- og fremskridtsvision, som modernistiske utopier var tilbøjelige til at fremvise. Der er således en forskel i tidsdimension, hvor Bauman og Bloch anser utopien for at eksistere uden for en decideret tidsmæssig målestok, mens de modernistiske utopier forfægter den traditionelle lineære tidsopfattelse kendetegnende for den vestlige verden, som man, med Peter Høegs pittoreske ordvalg, må "tænke sig som et uendeligt stort knivsblad der skraber hen over universet, og samtidig trækker det med sig. Bag sig efterlader det en uendelig bred stribe af fortid, foran sig har det fremtiden, på knivsæggen ligger det nu, hvori vi lever" (Høeg 1993:221-223).⁵⁾ Baumans og Blochs utopi er dog ikke et udtryk for en cyklisk tidsopfattelse, hvor den såkaldt kætterske opfattelse af 'den evige genkomst' står centralt. Der er for dem snarere tale om, hvad jeg vil kalde 'den evige tilstedeværelse' – hvor den evige genkomst signalerer den uendelige tilbagekomst af noget tidligere, så er den evige tilstedeværelse snarere rettet mod den vedvarende eksistens af alternativer, af det endnu ikke realiserede, det hidtil usete og måske endda det uerkendte eller det undertrykte. Heri ligger deres utopiske drømme om en mulighedernes mangfoldighed – som en kritik af modernitetens nu desavouerede fremtidsdyrkelse og forudsigelseskunst, der i den postmoderne verden er blevet afsløret som udtryk for ideologi og diskursiv iscenesættelse.

Ikke nok med at utopien i dag befinder sig uden for enhver tidshorisont – den er rumligt også under opløsning, og som Bauman bemærker, så er nutidens utopier blevet fysisk flydende, som alt andet, og er utopier uden 'topos', uden stedlig eller rumlig forankring (Bauman 2002a:223). De modernistiske utopier var således kendetegnede ved henholdsvis deres tidsmæssige finalitet og deres rumlige territorialitet og soliditet, hvorimod nutidens forekommer mere eller mindre utænkelige – såvel umulige mentalt at forestille sig som umulige fysisk at realisere. Samtidig med at vi tilsyneladende lever i denne post-utopiske tid, hvor utopien tidsligt og rumligt er under opløsning, så oplever bevægelser som religiøs fundamentalisme, futurisme, millenarisme, kosmisk nyspiritualisme m.v. som bærere af utopiske forestillinger fremgang i sejlene mange steder i den vestlige verden. Hvorvidt disse 'tendenser' i Blochs forstand skal tolkes som ønsker om at realisere en ny form for virkelighed, der radikalt bryder med nutiden, som Mannheim forventede at utopien ville gøre, er svært at afgøre teoretisk og

må bero på fremtidig empirisk bevisførelse, som sociologien såvel som beslægtede discipliner kan tilvejebringe.

Hvad kan Blochs og Baumans utopisme bruges til? Begge forfatterskaber udgør bløde former for filosofiske manifeste, der, som det er blevet påpeget om denne særligt tysk inspirerede form for tænkning (jf. Jacobsen 2003b; Kettler & Meja 1994), ofte forekommer ufrugtbare for anvendt samfundsforskning og for praktiske politiske programmer. Særligt i den angloamerikanske verden har tilbøjeligheden til at afvise eller negligere denne slags utopisk tænkning været fremherskende. Der er derfor tale om, at de begge snarere fremviser utopien, en kritisk utopisme, som en alternativ måde at tænke på, der på sigt kan føre til en ændret social praksis og organisering, snarere end som en idealstat, der død og pine skal realiseres i fremtiden. Denne mentale tankeoperation er derfor også en afvisning af, hvad Frederic Jameson betegner som

det konventionelle syn på utopien som rendyrket repræsentation, som den 'realiserede' vision af dette eller hint ideelle samfund [...] Det er muligt at forstå den utopiske tekst som en bestemt type af *praxis* snarere end som en særlig form for repræsentation [...] en konkret samling af mentale operationer, der kan udføres på [...] de kollektive repræsentationer ved samtidens samfund, der gennemtrænger vores ideologier på samme måde, som de ordner vores erfaringer af hverdagslivet (Jameson 1977:6-7).

Ved at sammenkæde utopien med 'mentale operationer', der er forbundet til *praxis* i en vis form, er det muligt at se, hvordan forestillinger kan påvirke handlinger enten på kort eller lang sigt. Samtidig viser det, hvordan vores evne til at forestille os en anderledes verden i sidste instans kan og formentlig vil afføde forandringer, som vi med Konrad Lorenz' (1987) ord, 'stadig kan tillade os at håbe på vil være til det bedre' og vise os konturerne af vejen, der fører hen mod en bedre menneskeværdig menneskehed.

Både Bloch og Bauman er, kan det konkluderes på baggrund af det forudgående, utopister af en sjældent kompleks karat –

og de er begge samtidig blevet betegnet som 'profetiske' i deres tilgange til samfundets nutid og fremtid (cf. Bronner 1997; Smith 1999). Kolakowski fangede med karakteristisk visdom dualiteten i denne særegne type af utopi-tænkning, som Bloch og Bauman repræsenterer, det ønskværdige og det frastødende ved utopien på én og samme tid, da han slog fast, at "*eksistensen af utopien som utopi er en nødvendig forudsætning for, at den i sidste instans ophører med at være en utopi [...] Det kan meget vel være, at det umulige på et givent tidspunkt kun kan blive muligt ved at blive udtrykt på et tidspunkt, hvor det er umuligt*" (Kolakowski 1969:92). Utopier kan både føre til det gode samfund og de værste rædsler, og det sidste bliver som regel resultatet, når utopier fremhæves eller defineres som værende netop utopier – noget der *skal* realiseres. Dette er en vigtig indsigt. På tilsvarende kryptisk vis i sin kritik af datidens kommunistiske og nazistiske og efter hans mening 'falske' samfundsutopier, der med deres kollektivistiske idealer og terroristiske metoder knægtede den menneskelige frihed og forskellighed, udtrykte William Henry Chamberlain, at "*det hænder ofte, at fraværet af noget, er det bedste middel at lære værdien af det af kende på*" (Chamberlain 1937:v). På samme måde forholder det sig altså i varierende grad hos både Bloch og Bauman, der, deres forskelligheder til trods, er enige om, at en bedre verden, det fælles bedste og det gode samfund er værd at kæmpe for og have utopier om, særligt i en tid, hvor det fælles bedste og det gode samfund er svært at få øje på. Som Bauman konstaterer i en af sine seneste udgivelser: "*Når alt allerede er sagt, så mangler noget vigtigt, og måske det vigtigste af alt, stadig*" (Bauman 2002b:2). Dette 'måske' kunne ikke være mere passende, kort og koncist for den utopiske tankegang, som Bloch og Bauman på hver sin måde bærer vidnesbyrd om. Allerede Karl Mannheim var i sin klassiske formulering opmærksom på konsekvenserne af at leve i et samfund helt uden utopier:

Utopiernes forfald medfører en statisk tilstand, hvori mennesket selv ikke bliver andet end en ting

[...] Med sin opgivelse af utopierne mister mennesket sin vilje til at forme historien og dermed sin mulighed for at forstå den (Mannheim 1936/1976:236).

Denne alvorlige advarsel formuleret for efterhånden længe siden er ikke blevet mindre betydningsfuld i dag. At tale om eller for utopier er ikke udtryk for en flugt ind i en fantasiverden eller et ørkesløst dagdrømmeri, men at fornægte muligheden for en anderledes virkelighed end den, vi her og nu står ansigt til ansigt med, kan meget vel vise sig at være det. Jeg vil slutte af med ordene af den engelske samfundsforsker Eric Trist, der konstaterede følgende:

Der findes ikke noget som fremtiden, kun fremtider. Hvilken af mulighederne, der bliver realiseret, afhænger i en vis grad af de valg, vi foretager – hvilket på sin side afhænger af vores værdier – og samtidig også af, at vi påtager os en aktiv i stedet for en passiv rolle. Paradokset består i, at man under usikre omstændigheder bliver nødt til at træffe valg (Trist 1980:114).

I en verden, hvor de store sandheder er kommet under ubønhørlig beskydning, er dette én af de få tilbageværende universelle sandheder, der viser os, at vi *kan* gøre en forskel, at utopierne *er* vigtige, og at mennesket ikke er fortabt eller fordømt til *en* bestemt fremtid men er tvunget til aktivt at vælge den fremtid, det ønsker.

Litteratur

- Alexander, Jeffrey C. (2001): "Robust Utopias and Civil Repairs". *International Sociology*, 16 (4):579-592.
- Andersen, Jørn Erslev et al. (red.)(1982): *Ernst Bloch – en introduktion*. Århus: Modtryk.
- Baudrillard, Jean (1989): *America*. London: Verso.
- Bauman, Zygmunt (1989): *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2001): *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002a): *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002b): *Beauty, Or the Dream that Fears Awakening*. Upubliceret manuskript [tilvejebragt af forfatteren].
- Bauman, Zygmunt & Tim May (2001): *Thinking Sociologically*, 2. udgave. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Zygmunt & Keith Tester (2001): *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cambridge: Polity Press.
- Bloch, Ernst (1970): "Zur Ontologie des Noch-nicht-Seins", in *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, vol. 1. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bloch, Ernst (1980): *Abschied for der Utopie?* (red. af Hanna Gekle). Frankfurt: Suhrkamp.
- Bloch, Ernst (1986): *The Principle of Hope*, 3 bind. Oxford: Blackwell.
- Bloch, Ernst (1989): *The Utopian Function in Art and Literature*. Boston: MIT Press.
- Bloch, Ernst (2000): *The Spirit of Utopia*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bronner, Stephen Eric (1997): "Utopian Projections: In Memory of Ernst Bloch", Daniel, Jamie O. & Tom Moylan (red.): *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*. London: Verso.
- Chamberlain, William Henry (1937): *A False Utopia: Collectivism in Theory and Practice*. London: Duckworth.
- Conrad, Karen (red.)(1980): *Fra utopi til virkelighed: Tekstsamling til belysning af utopibegrebet*. København: Gyldendal.
- Dahrendorf, Ralf (1958): "Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis". *American Journal of Sociology*, 64 (2):115-127.
- Geoghegan, Vincent (1996): *Ernst Bloch*. London: Routledge.
- Hacker, Andrew (1955): "In Defense of Utopia". *Ethics*, 65 (2):135-138.

- Høeg, Peter (1993): *De måske egnede*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Jacobsen, Michael H. (1999): "The Search for Sociological Truth: A History of the Rise and Fall of the Reign of Positivism in the Social Sciences". *Sociologisk Arbejdsrapport*, 1 (1):1-70. Sociologisk Laboratorium, Aalborg Universitet.
- Jacobsen, Michael H. (2003a): *Zygmunt Bauman – den postmoderne dialektik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jacobsen, Michael H. (2003b): *Utopianism in the Work of Zygmunt Bauman – Towards a Sociology of Alternative Realities*. Upubliceret manuskript, Institut for Sociale Forhold og Organisation.
- Jacobsen, Michael H. (2003c): "Fremtidens sociologi: Fra sociologisk fundamentalisme og fanatisme til sociologisk fantasi", in Jacobsen, Michael H. (red.): *Sociologiske visioner: Sytten bidrag fra en sociologisk brydningstid*. Århus: Systime.
- Jameson, Frederic (1977): "Of Islands and Trenches: Naturalization and the Production of Utopian Discourse". *Diacritics*, 7 (2):2-21.
- Kellner, Douglas (1997): "Ernst Bloch, Utopia and Ideology Critique", in Daniel, Jamie O. & Tom Moylan (red.): *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*. London: Verso.
- Kettler, David & Volker Meja (1994): "That Typically German Kind of Sociology Which Verges Towards Philosophy: The Dispute About *Ideology and Utopia* in the United States". *Sociological Theory*, 12 (3):279-303.
- Kolakowski, Leszek (1983): "The Death of Utopia Reconsidered", in McMurrin, Sterling M. (red.): *The Tanner Lectures on Human Values IV*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kumar, Krishan (1987): *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*. Oxford: Blackwell.
- Kumar, Krishan (1990): *Utopianism*. Milton: Keynes: Open University Press.
- Levitas, Ruth (1990): *The Concept of Utopia*. Hemel Hempstead: Philip Allen.
- Levitas, Ruth (1997): "Educated Hope: Ernst Bloch on Abstract and Concrete Utopia", in Daniel, Jamie O. & Tom Moylan (red.): *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*. London: Verso.
- Lorenz, Konrad (1987): *The Waning of Humaneness*. London: Unwin.
- Mannheim, Karl (1936/1976): *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mazlich, Bruce (2003): "A Tale of Two Enclosures: Self and Society as a Setting for Utopias". *Theory, Culture & Society*, 20 (1):43-60.
- Manuel, Frank E. (red.) (1973): *Utopias and Utopian Thought*. London: Souvenir Press.
- Morawski, Stefan (1998): "Bauman's Way of Seeing the World". *Theory, Culture & Society*, 15 (1):29-38.
- Mumford, Lewis (1959): *The Story of Utopias*. New York: P. Smith.
- Musil, Robert (1972): *Der Mann Ohne Eigenschaften*, Vol. I. Hamburg: Rowohlt.
- Sargent, Lyman T. (1982): "Is There Only One Utopian Tradition?". *Journal of the History of Ideas*, 43:681-689.
- Sargent, Lyman T. (2000): "Utopian Traditions: Themes and Variations", Schaer, Roland (red.): *Utopia – The Search for the Ideal Society in the Western World*. Oxford: Oxford University Press.
- Sloterdijk, Peter (1987): *Critique of Cynical Reason*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Smith, Dennis (1999): *Zygmunt Bauman – Prophet of Postmodernity*. Cambridge: Polity Press.
- Suvin, Darko (1997): "Locus, Horizon, and Orientation: The Concept of Possible Worlds as a Key to Utopian Studies", in Daniel, Jamie O. & Tom Moylan (red.): *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*. London: Verso.
- Trist, Eric (1980): "The Environment and System-Response Capability". *Futures*, 12:113-127.
- Wells, Herbert George (1909): *A Modern Utopia*. London: T. Nelson & Sons.
- Zipes, Jack (1997): "Traces of Hope: The Non-Synchronicity of Ernst Bloch", in Daniel, Jamie O. & Tom Moylan (red.): *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch*. London: Verso.

Noter

- * Titlen henviser til et essay af Ernst Bloch, "Zur Ontologie des Noch-nicht-Seins", hvori han diskuterer det filosofiske og ikke mindst ontologiske grundlag for tankegangen om utopien som latent, som noget endnu ikke realiseret, som noget *noch nicht geworden*, som noget *endnu-ikke* (Bloch 1970). Denne titel dækker ganske godt det indtryk, man får, når man læser såvel Bloch som Bauman og deres opfattelser af utopien som en allestedsnærværende mulighed, der blot venter på os, uden at de dog gør sig dybdegående overvejelser om denne utopis praktiske og håndgribelige udformning. Det er netop heri, at de adskiller sig betragteligt fra utallige andre utopister.
1. En kort og koncis definition af, hvad man kan betegne som et 'generisk utopibegreb', der kan anvendes om stort set alle afskygninger, blev foreslået af den amerikanske sociolog Jeffrey C. Alexander, der skrev: "*Utopi henviser til en normativt ønskværdig model for en fundamentalt anderledes social orden, der hævdes at være regulerende for både samfundstænkning og social handling*" (Alexander 2001:580).
  2. Lyman Sargent (2000) gør også opmærksom på en yderligere og særdeles vigtig sondring, nemlig mellem 'utopier frembragt af mennesker' på den ene side og 'utopier frembragt uden menneskelig indgriben' på den anden side. Man kan sige, at hvor den første slags udgør autonome utopier, er de sidstnævnte udtryk for heteronome utopier.
  3. Dog hævder kritiske læsere af Blochs forfatter-skab, at hans åbne konkrete utopi netop udvikler sig til et teleologisk jernbur i sidste instans, og at han til sidst står tilbage med "*en teleologi, der hævder, at historien har et endemål, snarere end at mennesker ganske enkelt har formål*" (Levitas 1990:105). Andre har hævdet, at "*Bloch godt ved, at hvor realiseringen er, er utopien ikke. Men derfor skal vi tænke utopisk om det endelige slutmål og tilsvarende: Hvis vi ikke havde overskredet grænsen, ville vi heller ikke have erkendt den som grænse*" (Kayser Nielsen in Andersen 1982:63).
  4. Som Bauman slår fast et andet sted, så var de

“moderne utopier aldrig de blotte profetier for slet ikke at tale om ørkesløse drømme: Åbenlyst eller i det skjulte var de både hensigtserklæringer og trosbekendelser omkring, hvad man ønskede kunne gøres og ville blive gjort” (Bauman 2000:131). Ofte var disse utopier udtryk for forsøg på at føre fremtiden ind i miserabel nutid eller denne nutid ind i en tilsyneladende glørværdig fremtid.

5. Ikke alle modernistiske utopier er dog udelukkende orienterede mod den traditionelle lineære tidsopfattelse, men det er tydeligt, at de fleste oplever samfundene som gennemgående forskellige faser, der fører fremad, opad, mod nye højder og horisonter i form af fremskridt eller civilisationsprocesser. Som H. G. Wells, der selv skrev nogle af de tydeligvis modernistiske fantasiutopier *Tidsmaskinen* og *Klodernes Kamp*, bemærkede: *“Den moderne utopi må ikke være statisk men kinetisk, må antage form ikke af en permanent fase men som en håbefuld fase, der fører til en længere opstigen af faser” (Wells 1909:16).*

Tegning Gert Hansen